

Подання на третій цикл
УНІВЕРСАЛЬНОГО
ПЕРІОДИЧНОГО
ОГЛЯДУ

від Коаліції правозахисних організацій
«Проти катувань»

Від Харківської правозахисної групи

Харків
«ПРАВА ЛЮДИНИ»
2017

УДК 342.72/.73(477)

П44

Загальне редагування:
Євген Захаров, Геннадій Токарев

Ця публікація здійснена
за фінансової підтримки Європейського Союзу.
За зміст публікації відповідає лише
Харківська правозахисна група, і його ні за яких обставин
не можна вважати таким, що відбиває позицію Європейського Союзу

This document has been produced
with the financial assistance of the European Union.
The contents of this document are the sole responsibility of
Kharkiv Human Rights Protection Group and can under no circumstances
be regarded as reflecting the position of the European Union

Подання на третій цикл Універсального періодичного огляду /
П44 КПО «Проти катувань»; ГО «Харківська правозахисна група». – Хар-
ків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2017. – 40 с.

ISBN 978-617-7391-07-3

Це видання містить два подання до третього циклу Універсального періодичного огляду з питань дотримання прав людини в Україні. Перше подання Коаліції українських правозахисних організацій «Проти катувань» містить аналіз законодавчих та практичних аспектів ситуації з правами людини в Україні у сферах права на життя, заборони катувань та жорстокого поводження, права на свободу та особисту недоторканність, права на справедливий суд, права мігрантів та шукачів притулку, права в'язнів. Друге – це подання Харківської правозахисної групи, присвячене ситуації з правами людини на територіях, що знаходяться під збройним конфліктом на Сході України, як під контролем уряду України, так і неконституційних самопроголошених «Луганської Народної Республіки» та «Донецької Народної Республіки». Обидва подання містять конкретні рекомендації щодо поліпшення ситуації у сфері прав людини в Україні відповідно до міжнародних стандартів.

УДК 342.72/.73(477)

ISBN 978-617-7391-07-3

© КПО «Проти катувань», 2017
© ГО «Харківська правозахисна група»,
2017

Від Коаліції
правозахисних
організацій
«Проти катувань»

ПРАВО НА ЖИТТЯ

I. ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВОЮ ЗАГАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ

1. Динаміка зменшення населення в Україні у 2016 році зберігається, смертність значно перевищує народжуваність¹. Спеціалісти зазначають, що такий високий рівень смертності пов'язаний із екологічною ситуацією в країні, зокрема – із забрудненим повітрям².

2. Інша розповсюджена причина смертності в Україні – смертність від ДТП, зокрема за перше півріччя 2016 року у ДТП загинуло 1,4 тис. осіб.³

3. Невтішною є і статистика смертності від самогубств. З 2000 року по статистиці тенденція пішла до зниження, а ось останні 2–3 роки кількість суїцидів зростає. Україна посідає перше місце серед європейських держав за кількістю самогубств – 22 самогубства на 100 тисяч населення.

4. Психологи пояснюють, що українці вже третій рік живуть в складній обстановці. Військовий конфлікт на Сході України, інфляція, безробіття, мізерні пенсії, відсутність медичної допомоги, викликають у людей депресію і штовхають на самогубство.

II. ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВОЮ ЗАХОДІВ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ ПІД ЇЇ КОНТРОЛЕМ

5. Істотною проблемою є численні порушення права на життя в місцях позбавлення волі чи тимчасового тримання особи. Жаж-

¹ <https://strana.ua/articles/analysis/31566-cherez-desyat-let-ukraincev-mozhet-stat-35-millionov.html>

² <http://glavnoe.ua/news/n285136>

³ <https://inforesist.org/v-ukraine-za-1-5-goda-na-dorogah-pogiblo-bolshe-lyudey-chem-v-ato/>

ливі умови перебування, часто практично відсутнє чи неефективне медичне лікування призводять до смерті людей.

6. Не дивлячись на істотне зменшення кількості позбавлених волі осіб, вони і досі містяться в умовах, які призводять до поширення різних захворювань, які час від часу призводять до смерті. Середня вартість утримання за останні три роки зросла майже в три рази – з 50,87 грн в 2013 році до 135,85 грн в день в 2016 році⁴.

7. За даними Державної пенітенціарної служби, 523 затриманих померли в тюрмах (123 померли в центрах попереднього ув'язнення), 60 (17 в центрах попереднього ув'язнення) затриманих наклали на себе руки в 2016 році⁵.

ІІІ. ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ ЗАБЕЗПЕЧИТИ ЕФЕКТИВНЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ЖИТТЯ

8. За повідомленням прокуратури, на кінець 2016 року в Україні було вчинено 5870 вбивств та 1057 інших злочинів, які потягли за собою смерть осіб. Не дивлячись на таку кількість злочинів тільки 1585 особам було повідомлено про підозру⁶.

9. Новий КПК мав вирішити існуючу проблему з відсутністю ефективних розслідувань злочинів, зокрема у випадках смерті осіб, які перебувають під контролем правоохоронних органів, випадків смерті осіб під час проходження військової служби (без участі у боях) або просто смерті, що настали внаслідок дорожньо-транспортних пригод.

10. В таких випадках, розпочаті за фактом знаходження трупа досудові розслідування проводяться тільки формально, з припиненням розслідування без виявлення злочинців, а в деяких випадках, органи досудового розслідування приходять до висновку про самогубство.

11. Після ратифікації Україною Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі – Конвенція) Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) став останнім і часто єдиним засобом для жертв.

⁴ <http://ua.112.ua/statji/chomu-v-ukrainskykh-viaznytsiakh-vynykaiut-bunty-i-iyak-zhyvut-uviazneni-336435.html>

⁵ <http://ukrprison.org.ua/expert/1485844155>

⁶ http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112659&libid=100820&c=edit&c=fo#

ЄСПЛ встановив порушення права на життя в більш ніж 50 справ проти України. Така статистика не являється втішною для України, адже у останні роки Європейським судом було визнано порушення права на життя: у восьми справах в 2013, в чотирьох – в 2014, десяти – в 2015 та дванадцяти – в 2016⁷.

12. В основному, ЄСПЛ у більшості справ проти України визнав порушення права на ефективне розслідування випадків вбивства, а також випадків ненадання належної медичної допомоги ув'язненим особам.

IV. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД СИТУАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

13. Конфлікт на сході України триває вже майже 3 роки, і призвів до величезних людських втрат як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення. В цілому, з середини квітня 2014 по 15 листопада 2016 року, міжнародними організаціями було зафіксовано 32 453 жертв серед військових українських збройних сил, цивільних осіб і членів незаконних озброєних формувань. З них, 9733 людей загинули і 22 720 отримали поранення⁸.

14. В результаті не вибіркового обстрілів було вбито близько 2000 цивільних осіб, починаючи з квітня 2014 року.

⁷ [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"sort":\["kpdata Descending"\],"languageisocode":\["ENG"\],"respondent":\["UKR"\],"violation":\["2","2+P6-1","2-1","2-2"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

⁸ http://www.un.org.ua/images/ENG_16th_HRMMU_Report.pdf

ЗАХИСТ ВІД КАТУВАНЬ ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

I. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

15. Хоча раніше ЄСПЛ та інші міжнародні судові інстанції вже визнавали системні порушення прав людини в Україні під час досудового розслідування, у разі ненадання медичної допомоги засудженим та тримання їх у неналежних умовах під вартою, згадані проблеми все ще залишаються актуальними. Тільки 6% українців вважають, що катування у державі більше не мають місце. Кожен третій українець так чи інакше стикався з тортурами, а 30–35% мирних жителів побоюються катувань⁹.

16. Нещодавно Україна зіткнулася із новим випробуванням – російською військовою агресією. За ці роки рівень катувань значно виріс через серйозні порушення прав людини з боку підтримуваних Росією сепаратистів.

17. У відповідності до звіту, підготовленого Верховним комісаром ООН з прав людини, більше 21 тисячі цивільних осіб були поранені з квітня 2014 року у Луганській та Донецькій областях. Основною причиною тілесних ушкоджень стали мінно-вибухові травми¹⁰.

II. КАТУВАННЯ ТА НЕЛЮДСЬКЕ ПОВОДЖЕННЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ

18. Озброєні групи регулярно викрадали в ОРДЛО цивільних та брали у полон українських військових. Заручників обмінюють на тих, хто брав участь у військових діях на боці т. зв. Л/ДНР або пропагував сепаратизм. За повідомленнями СБУ на кінець 2016 року

⁹ Amnestyinternational: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/06/150626_torture_police_amnesty_international_report_sd

¹⁰ http://www.un.org.ua/images/UA_14th_OHCHR_report_on_the_human_rights_situation_in_Ukraine.pdf

в полоні залишалось 108 заручників, і було обміняно 3086 полонених¹¹. За результатами дослідження 80% військовополонених хоч раз піддавалися катуванню. Проти більш ніж 65% з військовополонених катування застосовувалися неодноразово. Катуванням піддавалися також 50% цивільних заручників¹². Багато кого бойовики закатували до смерті.

III. ЗАСУДЖЕНІ, ЗАЛИШЕНІ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ

19. З початку конфлікту засуджені перетворилися на одну із найбільш уразливих категорій жителів на Сході України. Представники адміністрації установ виконання покарань навіть не виводили їх до бомбосховищ аби уберегти від можливої шкоди. Серед інших, Червонопартизанська виправна колонія була повністю зруйнована, Донецька та Макіївська виправні колонії були істотно пошкоджені, більше ніж п'ять осіб загинули, десятки були поранені. Жодна з установ виконання покарань евакуйована так і не була через недбалість органів державної влади¹³.

20. За ці два роки тільки 160 осіб були евакуйовані з майже 9000 засуджених, що утримуються на тимчасово окупованій території Донецької та 4500 – Луганської областей. Всі вони досі страждають від нелюдських умов тримання під вартою, бо у грудні 2014 року Державна казначейська служба України припинила фінансування установ виконання покарань. Засуджених лишили у голоді (терористи відмовилися їх належним чином годувати), спразі та бруді (днями засуджені залишалися без води) та холоді (взимку температура падала до 5–10 градусів за Цельсієм)¹⁴.

IV. ОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

21. В 2012–2016 роках ЄСПЛ виніс 84 рішення проти України за Статтею 3 Конвенції. У більшості випадків Суд знайшов порушен-

¹¹ <http://tyzhden.ua/News/176895>

¹² <http://library.khpg.org/files/docs/1451396610.pdf>

¹³ <http://ukrprison.org.ua/publication/1430856171>

¹⁴ Annual report by the Ombudsman of Ukraine:

<http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/5515-qv-schorichna-dopovid-povnovazhenogo-pro-stan-doderzhannya-ta-zaxistu-pr/>

ня у випадках, коли співробітники міліції застосовували фізичне насильство для отримання зізнання у вчиненні злочину (дивись, наприклад, *Каверзин проти України* № 23893/03) та більше ніж сорока інших подібних справ.

22. Новий КПК України скасував дізнання як стадію досудового розслідування, але на жаль, це не призвело до підвищення ефективності кримінального процесу. Державне бюро розслідувань досі не створене і його функції виконує прокуратура, яка у більшості випадків не відкриває кримінальні провадження за фактами катувань вчасно. Навіть будучи розпочатим за ухвалою слідчого судді через скаргу потерпілого на бездіяльність прокуратури, як правило, таке провадження припиняється без покарання винних.

23. За статистикою у Державному реєстрі судових рішень (надалі – Реєстр) міститься 421 вироків за обвинуваченням працівників міліції у тортурах. У 2016 суди винесли всього 26 вироків (майже в тисячу разів менше, ніж відповідних заяв про злочин)¹⁵, коли як у листопаді 2016 року прокуратура почала 102 кримінальні провадження за ст.ст. 364 та 365 КК України¹⁶.

¹⁵ <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

¹⁶ http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&c=fo

ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ

І. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

24. Можна відзначити значне зменшення кількості людей, які утримуються у пенітенціарних закладах. Так, згідно статистичної інформації Державної пенітенціарної служби України станом на 1 вересня 2016 року в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, розташованих на території, що контролюється українською владою, трималося усього 60 771 особи¹⁷. Для порівняння на початку 2012 року кількість таких осіб становила 153 430 осіб¹⁸.

25. Таке різке зменшення кількості людей у закладах позбавлення волі можна пояснити, по-перше, прийняттям нового КПК, який встановлює обмеження для тримання під вартою під час досудового слідства до 12 місяців, та, по-друге, тим, що частина засуджених перебуває на території Криму та непідконтрольних територіях Донбасу та, по-третє, введенням в дію у 2015 році Закону України № 838-VIII, (так званого, «Закону Савченко»), відповідно до якого один день досудового ув'язнення зараховується за два дні відбування покарання у колонії.

ІІ. СИСТЕМАТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

26. Деякі систематичні проблеми, на які неодноразово звертав увагу ЄСПЛ у своїх рішеннях, продовжують залишатися актуальними, зокрема:

- національні суди при обранні та продовженні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не проводять ретельний аналіз обставин обвинуваченого та не наводять конкретні ризики, які перешкоджають обранню альтернативних за-

¹⁷ <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>

¹⁸ <http://ukrprison.org.ua/statistics/1329133962>

- побіжних заходів, про що свідчить інформація з Єдиного реєстру судових рішень¹⁹;
- тривале тримання під вартою осіб, кримінальні справи яких розглядаються судом;
 - під час задоволення клопотань щодо обрання тримання під вартою суди ігнорують той факт, що слідчі не наводять достатніх доказів щодо наявності «розумної підозри» у вчиненні злочину;
 - законодавча система компенсації за незаконне затримання не ефективна на практиці. На сьогоднішній день є лише два судові рішення, що набрали законної сили, які стосуються грошової компенсації потерпілим від незаконного затримання;
 - при винесення ухвал про обрання екстрадиційного арешту або відмову у скасуванні постанов про екстрадицію, суди у більшості випадків на приділяють достатню увагу вивченню особистих обставин, які можуть унеможливити здійснення такої видачі;
 - суди відмовляються зараховувати у загальний 12-місячний термін тримання під вартою на підставі постанови про видачу (екстрадицію) строк тимчасового арешту у 40 днів, в результаті чого особи тримаються під вартою понад встановлений законом строк.

ІІІ. НЕДОЛІКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

27. КПК значно розширив гарантії затриманих осіб та ввів альтернативні запобіжні заходи, такі як домашній арешт та застава, які були відсутні у старому КПК. Однак, його певні недоліки викликають систематичні порушення прав підозрюваних та обвинувачених на свободу.

28. Новий КПК значно розширив перелік гарантій прав засуджених та впровадив альтернативні запобіжні заходи, такі як домашній арешт та застава. Однак можливість «автоматичного»

¹⁹ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49919886>;
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/43858654>;
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/43703285>;
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/46981937>

продовження попереднього ув'язнення (обраного в ході досудового слідства) на підготовчому засіданні суду (стаття 315 КПК)²⁰ та навіть відсутність перегляду протягом двох місяців необхідності продовження тримання під вартою, коли це питання було розглянуте на підготовчому засіданні, а строк тримання під вартою, встановлений слідчим, закінчився (стаття 331). Остання проблема була підкреслена Європейським Судом в справі *Чанєв проти України*; однак не було внесено жодних законодавчих змін.

29. Крім цього, діє норма ч. 5 Ст. 176 КПК, згідно з якою альтернативні тримання під вартою запобіжні заходи не можуть застосовуватися до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, пов'язаних з посяганням на державну безпеку та терористичною діяльністю. На нашу думку, така законодавча заборона зобов'язує суди виносити рішення на користь позбавлення свободи, що є несумісним з міжнародними стандартами, закріпленими у ЄКПЛ та МПГПП.

30. Також, у 2014 році КПК був доповнений Статтею 615, яка закріплює, що на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, ці повноваження виконує відповідний прокурор. Тобто, зазначена стаття дозволяє позбавлення людей свободи на строк до 30 діб без будь-якого судового перегляду законності такого затримання, що є грубим порушенням Конституції України та міжнародних норм.

²⁰ Узагальнення судової практики щодо обрання ТПВ:
http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД (КРИМІНАЛЬНІ АСПЕКТИ)

I. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

31. З часу завершення другого циклу УПО Україна виконала більшу частину рекомендацій Ради з прав людини ООН стосовно здійснення правосуддя та реалізації права на справедливий суд в аспекті конституційних та законодавчих реформ. З іншого боку, у спеціальному звіті Омбудсмена зазначено, що дуже часто судді при розгляді справ порушують по першій та апеляційній інстанціях вдавались до порушень певних норм КПК, проявляли упередженість та необ'єктивність.²¹ Омбудсмен також помітив значні диспропорційні обмеження сторони захисту у порівнянні з обвинуваченням, зокрема, під час розгляду заявлених сторонами клопотань.²²

II. ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

32. Незважаючи на презумпцію невинуватості, передбачену пунктом 2 статті 14 МПЦПП, органи прокуратури часто оголошують про вину особи, яка переслідується перед судовим вироком.²³

III. ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ

33. Незважаючи на закріплення у національному законодавстві передбаченої §3(a) статті 14 ПГПП вимоги термінового інформування обвинуваченого про характер і підстави пред'явленого йому

²¹ Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за результатами пілотного моніторингу застосування нового Кримінального процесуального кодексу України судами м. Києва, с. 131:

<http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/>

²² Там само, с. 118.

²³ http://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=148128

обвинувачення, на практиці вона не дотримується як під час затримання, так і в ході судового розгляду.²⁴

34. §3(b) статті 14 ПГПП передбачає право обвинуваченого мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним ним захисником.

35. Недостатність часу на підготовку захисту часто має місце при залученні адвоката для надання правової допомоги щойно затриманій особі, коли в очікуванні проведення допиту підозрюваного існують практичні обмеження в часі як на спілкування з клієнтом, так і на ознайомлення з наявними матеріалами провадження. В разі залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії, зважаючи на те, що таке залучення відбувається у невідкладному порядку, як правило, адвокат не має достатньо часу для підготовки захисту. Зокрема, такий дефіцит часу для ознайомлення з матеріалами провадження і спілкування захисника з підозрюваним має місце при підготовці до слухання клопотання про обрання запобіжного заходу. До закінчення досудового розслідування слідчі прагнуть надати для ознайомлення стороні захисту якомога менше матеріалів провадження і часто зловживають положенням КПК щодо його повноважень не надавати матеріали, «ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню».²⁵ Щодо передбачених КПК умов конфіденційності спілкування підозрюваного із захисником,²⁶ то їх не завжди дотримуються.²⁷

36. За судовою статистикою передбачене §3(c) статті 14 ПГПП право кожного обвинуваченого бути засудженим без невиправданої затримки не завжди дотримується. Зокрема, у 2016 році кількість нерозглянутих справ збільшилась: у строк понад півроку – на 58,8%, понад 1 рік – на 87,7%, понад 2 роки – в 2 рази.²⁸

²⁴ Там само, с. 98:

http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/UA_Inside_Police_Custody_in_Ukrainian.pdf, с. 56.

²⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України, стаття 221.

²⁶ Там само, стаття 42.

²⁷ Звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб», Київ 2015, с. 74:

http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/UA_Inside_Police_Custody_in_Ukrainian.pdf

²⁸ [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FC0243F91293BFEEC22580E400478576](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FC0243F91293BFEEC22580E400478576)

37. Новелою КПК є провадження на підставі угод, що дає можливість істотно скоротити час і витрати на вирішення справи. Але на практиці виявилася низка недоліків,²⁹ зокрема, укладення угод про визнання обвинуваченим винуватості під тиском сторони обвинувачення. Частка вироків на підставі угод, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень³⁰ (офіційна судова статистика відсутня) склала в 2016 році 18%, з них угоди про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим – близько 9%. Доповнення КПК³¹ 15 лютого 2015 року вимогою обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості направлено на захист підозрюваного, обвинуваченого від тиску сторони обвинувачення, позиція якої є недостатньо обґрунтованою.

ІV. РОБОТА АДВОКАТІВ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

38. Впровадження системи безоплатної допомоги хоча і значно покращило ситуацію із забезпеченням обвинувачених адвокатами, все-ж таки залишило багато проблем в реалізації права на правову допомогу, передбачене §3(d) статті 14 ПГПП.

39. Є чимало нарікань на роботу адвокатів щодо їх пасивності в процесі, в зв'язку з чим Омбудсмен висловив рекомендацію Національній асоціації адвокатів України, Координаційному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги вжити заходів до належного використання адвокатами їхніх процесуальних прав і виконання їхніх професійних обов'язків, більш активного використання кримінального процесуального інструментарію з метою захисту прав, свобод та інтересів обвинуваченого.³²

40. У тих випадках, коли правова допомога носила лише символічної характер, ЄСПЛ визнавав порушення права на спра-

²⁹ Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод., с. 57:

http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

³⁰ Єдиний державний реєстр судових рішень України:

<http://www.reyestr.court.gov.ua/>

³¹ Кримінальний процесуальний кодекс України, стаття 52.

³² Там само, с. 47, с. 120, с. 131.

ведливий суд в аспекті незабезпечення обвинуваченому права на правову допомогу.³³

41. Хоча заміна адвоката, зокрема, у разі неналежного виконання ним своїх обов'язків, і передбачена законом «Про безоплатну правову допомогу», в КПК відсутні будь-які положення з цього приводу, а на практиці такі заміни відбуваються вкрай рідко, тому експерти Ради Європи рекомендували запровадити чіткий порядок заміни адвоката, надавши такі повноваження ЦБВПД, в тому числі, за ухвалою суду.³⁴ З іншого боку, мають місце випадки зловживань з призначенням адвоката системи безоплатної правової допомоги для участі в якості захисника обвинуваченого при проведенні окремої процесуальної дії, коли відбувається термінова заміна обраного ним адвоката під приводом невідкладної потреби у проведенні такої дії, зокрема, при обранні/продовженні тримання під вартою без завчасного попередження про це адвоката, який вже раніше залучений як захисник.³⁵

42. Ще одним позитивним кроком у забезпеченні ефективності захисту у кримінальному провадженні було запровадження Міністерством юстиції України 25 лютого 2014 року стандартів якості знадання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі. Разом з тим, експерти Ради Європи рекомендували переглянути ці стандарти, включивши додаткові положення про практичні поради щодо здійснення окремих адвокатських дій, наприклад, щодо збирання доказів і підготовку до допиту свідків тощо.³⁶

V. ЗМАГАЛЬНІСТЬ ПРОЦЕСУ ТА РІВНІСТЬ СТОРІН ПРОЦЕСУ

43. Позитивний ефект новели КПК – передбачення права стороні захисту на залучення експертів для проведення експертизи³⁷ – практично нівелюється тим, що найбільш важливі види експертиз: криміналістичні, судово-медичні та судово-психіатрич-

³³ *Яременко проти України*, рішення від 12.09.2008), §90.

³⁴ Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи. Лютий–червень 2016 р., с. 51: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806aab13>

³⁵ Там само, с. 44–45.

³⁶ Там само, с. 66.

³⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України, стаття 243.

ні експертизи проводяться виключно державними установами,³⁸ що унеможлиблює отримання висновків незалежної експертизи. До того ж, бюджетом системи безоплатної правової допомоги не передбачені витрати адвокатів на проведення експертиз.³⁹

44. Щодо дотримання передбаченого §3(е) статті 14 ПГПП права на допит свідків обвинувачення і на виклик і допит своїх свідків на тих самих умовах, то введення до КПК обмеження обґрунтування судом своїх висновків показаннями, які він безпосередньо сприйняв під час судового засідання⁴⁰ або отриманих слідчим суддею в судовому засіданні⁴¹ в цілому вирішило проблему старого КПК щодо зловживання використанням в суді доказів, отриманих стороною обвинувачення під час досудового провадження, і змусило її забезпечувати явку своїх свідків до суду.

45. Разом з тим, КПК України допускає допит свідків з іншого приміщення у спосіб, що унеможлиблює його ідентифікацію, що створює істотні ускладнення стороні захисту⁴². Хоча така процедура передбачена лише у виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, в окремих категоріях справ, зокрема, у справах із збуту наркотиків, допит анонімних свідків-покупців в операції оперативної закупівлі завжди проводиться в «закритому» режимі. Хоча за позицією ЄСПЛ обвинувальний вирок не має виключно або у вирішальному ступеню ґрунтуватися на анонімних свідченнях⁴³, мають місце зловживання таким ускладненням для сторони захисту, особливо із застосуванням найбільш обмежуючих способів, наприклад, спотворення голосу свідка створенням акустичних перешкод. Часто використання таких свідків – поліцейських агентів – поєднується з попередньою провокацією ними злочину,⁴⁴ хоча це прямо заборонено КПК.⁴⁵

³⁸ Закон України «Про судову експертизу, стаття 7.

³⁹ Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи. Лютий–червень 2016 р., с. 80: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?docuementId=09000016806aab13>

⁴⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України, стаття 95.

⁴¹ Там само, стаття 225.

⁴² Там само, стаття 352.

⁴³ Ван Мехелен та інші проти Нідерландів, §55; Аль-Кавая і Тахері проти Великобританії, рішення від 20.01.2009 р.) §37.

⁴⁴ <http://versii.cv.ua/news/provokatsiya-zlochynu-v-zakonij/36831.html>

⁴⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України, стаття 271.

46. Хоча допитом свідків до судового розгляду справи слідчими суддями під час досудового розслідування може проводитись лише в разі існування небезпеки життю і здоров'я свідка чи потерпілого, на практиці трапляються зловживання цим ускладненням для сторони захисту, адже на час такого допиту захисник не має інформації про свідка і не може належним чином підготуватись до допиту. На практиці трапляються випадки допиту свідків за такою процедурою за відсутності підстав для цього, наприклад, внаслідок застуди свідка або його переїзду в іншу місцевість.

47. Окрему проблемою є наявність різнорідної практики суду касаційної інстанції щодо відкриття касаційного провадження або відмови в цьому, що є наслідком невизначеності вимог цього суду до ступеню обґрунтування у касаційній скарзі незаконності чи необґрунтованості судового рішення, що оскаржуються. Оскільки в самому КПК⁴⁶ не визначено, чим саме вони мають бути обґрунтовані, наприклад, посиланням на матеріали справи, окремими нормами КПК чи в їх системному зв'язку тощо, то будь-яка касаційна скарга може бути повернута скаргнику із стандартним мотивуванням відсутності у ній зазначення, в чому полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення.

VI. ПРАВО НА ПЕРЕКЛАД

48. Передбачене §3(f) статті 14 ПГПП право обвинуваченому користуватися безоплатною допомогою перекладача на практиці в кожному випадку необхідності в перекладі тією чи іншою мірою не дотримується.⁴⁷

VII. СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ НАД ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ

49. Передбачення в новому КПК положень, що регулюють питання визнання доказів недопустимими, з одного боку, не ду-

⁴⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України, стаття 427.

⁴⁷ Звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб», Київ 2015, с. 155:

http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/UA_Inside_Police_Custody_in_Ukrainian.pdf

же активно використовується стороною захисту, а з іншого, такі клопотання навіть у разі наявності прямих порушень порядку їх отримання, дуже рідко задовольняються судом, визнання доказів очевидно недопустимими до постановлення судового рішення майже не відбувається.⁴⁸

50. Встановлений статтею 206 КПК обов'язок слідчого судді в разі очевидних порушень прав людини (зокрема, за наявності у підозрюваного тілесних ушкоджень) за власною ініціативною доручати органу розслідування провести дослідження фактів імовірних порушень прав людини та забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи, не виконується суддями, а у разі надходження від такої особи заяви про застосування до неї незаконного насильства в багатьох випадках залишаються без уваги.⁴⁹ Заходи безпеки до таких осіб, як це передбачено КПК⁵⁰, не застосовуються, і це істотно знижує здатність потерпілих від насильства правоохоронців підтримувати свою заяву (скаргу).

51. Процедура судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора до слідчого судді⁵¹ не є достатньо ефективним інструментом судового контролю за проведенням досудового розслідування. Вона має обмежену предметну сферу: можуть бути оскаржені лише такі дії, що стосуються застосування заходів безпеки; бездіяльність – не враховуючи двох винятків, лише щодо невчинення процесуальних дій, які мають бути вчинені у визначений КПК сирок. Щодо оскарження рішень слідчого, прокурора, у разі їх скасування слідчий суддя не вправі ані прийняти інше процесуальне рішення замість скасованого, ані дати вказівку слідчому, прокурору прийняти відповідне рішення. На практиці це призводить до того, що навіть у разі задоволення клопотання про проведення певної слідчої дії слідчий може необмежено довго не робити цього без можливості оскарження такої бездіяльності, а при кожному скасуванні слідчим суддею постанови слідчого про відмо-

⁴⁸ Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за результатами пілотного моніторингу застосування нового Кримінального процесуального кодексу України судами м. Києва, с. 69, с. 82, с. 103, с. 108, с. 109.: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/>

⁴⁹ Там само, с. 48.

⁵⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України, стаття 55, стаття 206.

⁵¹ Там само, глава 26.

ву у визнанні потерпілим слідчий раз за разом вправі винести нову аналогічну постанову.⁵²

52. Отже, в цілому інститут слідчого судді, до обов'язків якого входить здійснення судового контролю за дотриманням вимог закону, прав і свобод і інтересів осіб у кримінальному провадженні, не став дієвим інструментом судового контролю.

VIII. ВИКОРИСТАННЯ СУДАМИ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

53. За КПК (2012) кримінальне процесуальне законодавство України має застосовуватись з урахуванням практики ЄСПЛ.⁵³ Після набрання чинності КПК виявилось, що суди недостатньо готові до практичного впровадження підходів і позицій ЄСПЛ. Застосовуючи практику ЄСПЛ, вони не завжди чітко й однозначно розуміють, у чому полягає правовий зміст такого застосування. Тому досить поширеним у діяльності вітчизняних судів є абстрактне посилання на практику ЄСПЛ без вказівок на конкретне рішення міжнародного судового органу. Часто в судових рішеннях міститься посилання на конкретне рішення ЄСПЛ, але без зазначення співвідносності його з нормами національного права й обставинами конкретної справи. Ще однією проблемою є відсутність єдиних критеріїв застосування практики ЄСПЛ.⁵⁴

⁵² Узагальнення «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування»: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.htm

⁵³ Кримінальний процесуальний кодекс України, стаття 9.

⁵⁴ Узагальнення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 року:

http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

ПРАВА МІГРАНТІВ ТА ШУКАЧІВ ПРИТУЛКУ

І. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

54. Однією з проблем у сфері прав людини в Україні, що відзначається вітчизняними^{55 56 57} та міжнародними^{58 59} організаціями, є відношення держави до біженців, осіб, які потребують додаткового захисту, осіб без громадянства.

55. За даними Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців, українське законодавство у цій сфері не в повній мірі відповідає міжнародним стандартам⁶⁰. Основною проблемою, при вирішенні питання про надання особі статусу біженця, або особи що потребує додаткового захисту є неналежне забезпечення таких осіб перекладачами, незважаючи на прийнятий наказ про ведення Державною міграційною службою України (ДМС) реєстру перекладачів⁶¹, який мав завдання вирішити дану проблему.

ІІ. ПОРЯДОК ЗАТРИМАННЯ ТА ТИМЧАСОВОГО УТРИМАННЯ ІНОЗЕМЦІВ

56. Примусове повернення іноземців та осіб без громадянства (ОБГ) регулюється ст. 26 ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб

⁵⁵ Звіт УГСПЛ «Права людини в Україні – 2014».

⁵⁶ Звіт УГСПЛ «Права людини в Україні – 2015».

⁵⁷ <http://ua.odfoundation.eu/a/7982,zvit-ukrayina-dopomagaie-postradyanskim-derzhavam-peresliduvati-politichnih-oponentiv-ta-bizhenciv>

⁵⁸ Звіт УВКБ ООН за 2013 рік «Україна як країна притулку: спостереження щодо становища шукачів статусу біженця і біженців в Україні».

⁵⁹ Огляд УВКБ ООН за листопад 2016 року «Біженці та шукачі притулку».

⁶⁰ http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/Comments%20on%20Law%20of%20Ukraine%20on%20Refugees_UKR%20_Full.pdf

⁶¹ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0801-13>

без громадянства» та відповідною Інструкцією. При прийнятті такого рішення іноземець або ОБГ «супроводжується» державними органами до пункту пропуску через кордон України. Особа, яка примусово повертається за межі України, не повідомляється про країну, куди її примусово повертають, а тому не може заявити про ризик застосування до неї жорстокого поводження в даній країні, а через перебування особи під «супроводом» та відсутність адвоката, перекладача вона фактично позбавлена можливості оскаржити дане рішення.

57. Правоохоронні органи, не зважаючи на фактичне затримання іноземців та ОБГ, намагаються не складати адміністративні протоколи про їх затримання, оскільки при складанні такого протоколу вони змушені повідомити про це Центр з надання безоплатної правової допомоги згідно, а в присутності адвоката іноземці та ОБГ не такі беззахисні, та можуть оскаржити рішення правоохоронних органів.

58. Іноземці та ОБГ заявляли про випадки, коли їх затримували працівники Служби безпеки України, поміщали до підпільних «тюрем», документально не фіксуючи цих дій, які розташовані безпосередньо в приміщеннях СБУ, застосовували до них побиття з вимогою зізнатись під відеозапис про участь в терористичних організаціях, у разі відмови зізнатись, даних осіб фотографували на фоні прапора терористичної організації «ІПЛ» та демонстрували для іноземців, як дані фото відправляють службам безпеки країн їх походження. Утримуючись в даних приміщеннях вони були позбавленні елементарних засобів гігієни, нормального харчування та контакту з зовнішнім світом. При таких затриманнях у іноземців відбирають кошти, телефони, паспорти і не повертають їх.

ІІІ. ОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

59. Позитивним кроком є віднесення до юрисдикції судів прийняття рішень про видворення та затримання іноземців та ОБГ⁶². Проте сам факт розгляду судом таких справ не гарантує дотримання прав даних осіб. Суди часто не з'ясовують у осіб, яких видворяють, про те, чи повідомили м на зрозумілій мові про процедуру звернення з заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додат-

⁶² <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-19/paran30#n30>

кового захисту в Україні, чи були вони забезпечені перекладачем, чи отримували вони копію позову про їх видворення на зрозумілій мові, чи були вони повідомлені про можливість скористатись безкоштовними послугами адвоката, чи відомо їм про країну куди їх будуть видворяти.

60. Розгляд міграційною службою заяв про надання статусу біженця здійснюється без належного врахування звітів міжнародних неурядових організацій та рішень ЄСПЛ щодо загальної ситуації в країні походження. Іноземці та ОБГ, які поміщені у пункти тимчасового утримання іноземців та ОБГ (ПТПІ), не забезпечені комп'ютерами та інтернетом для збирання доказів на підтвердження своїх заяв про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

61. Іноземцям та ОБГ надається 5 днів на оскарження відмов міграційної служби у наданні статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту. Незважаючи на такий короткий строк оскарження рішень міграційної служби, суди доволі часто призначають розгляд через декілька місяців після оскарження рішення^{63 64}.

62. Відсутня правова визначеність щодо того, коли рішення про видворення особи яка звернулася за наданням статусу біженця, має бути виконано, оскільки §1.12 Інструкції містить неоднозначні положення⁶⁵.

⁶³ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64171635>

⁶⁴ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64148383>

⁶⁵ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0806-12>

ПРАВА В'ЯЗНІВ, ЗОКРЕМА, НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ТА НА ПРАЦЮ

I. ПРАВО УВ'ЯЗНЕНИХ НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ

63. За останній рік рівень смертності в установах несвободи за даними Генеральної прокуратури України виріс на чверть⁶⁶. Найбільше це обумовлено низьким рівнем медичної допомоги засудженим. Правозахисні організації неодноразово констатували те, що заходи профілактики та лікування ув'язнених не здійснюються, а лише, як правило, усуваються симптоми захворювань, медичне обладнання відсутнє або технічно «застаріле», стан приміщень незадовільний, не укомплектовано штат медичних працівників тощо. Про ці та інші порушення Європейський суд з прав людини багаторазово зазначав у своїх рішеннях.

64. Окремі рішення ЄСПЛ, в яких було підтверджено неналежний рівень медичної допомоги ув'язненим в Україні:

- а) 22 жовтня 2015 року ЄСПЛ виніс ряд рішень проти України, зокрема, у чотирьох справах «*Луньов проти України*», «*Сергій Антонов проти України*», «*Сокіл проти України*», «*Савінов проти України*»⁶⁷. Кожен із заявників був ВІЛ-позитивною особою і кожному з них не надавалась медична допомога у місцях несвободи у 2012–2013;
- б) 24 березня 2016 року було винесено рішення у справі «*Корнійкова та Корнійков проти України*»⁶⁸. Заявник – молода мати, яка щойно народила сина. Її немовля майже півроку (з березня по листопад 2012 року) знаходилось з нею в камері Харківського СІЗО без належної медичної допомоги. Суд

⁶⁶ http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=201956

⁶⁷ <http://khp.org/index.php?id=1445524938>

⁶⁸ [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["Korneykova"\],"itemid":\["001-161543"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["Korneykova"],"itemid":["001-161543"]})

окрім інших порушень встановив, що непроведення регулярних медичних оглядів немовля становило собою порушення статті 3 Конвенції. Крім того, проведення гінекологічних оглядів вагітної жінки, прикутої кайданами до крісла, також становило собою поведження, що суперечить статті 3 Конвенції;

- в) у великій кількості випадків ЄСПЛ встановлював необхідність проведення тимчасових заходів згідно з правилом 39 свого Регламенту щодо ув'язнених, які страждають на важкі хвороби. Такі рішення зобов'язували державу перевести хворого ув'язненого до профільної загальної цивільної лікарні.

Звільнення особи від подальшого відбування покарання за хворобою

65. «Перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів для звільнення від подальшого відбування покарання» було змінено в 2014 році. Він як і раніше головним чином містить невиліковні захворювання, що знаходяться в термінальній стадії. Відповідно до даних Державного реєстру судових рішень 119 ув'язнених померли так і не дочекавшись розгляду їх клопотання про звільнення судом⁶⁹.

66. Засуджений К. відбуває покарання в Софіївській виправній колонії №45 (установа для чоловіків, засуджених до позбавлення волі, які визнані інвалідами та потребують постійного медичного догляду) з 2007 року. Він має високі ампутації обох ніг, високу ампутацію правої руки та ампутацію лівої руки на рівні передпліччя. Пан К. не здатен самотужки ані пересуватися, ані створювати для себе необхідні побутові умови. Було подано клопотання в порядку статті 84 КК України. Дві комісії лікарів зробили «науковий» висновок, що для К., який не має рук і ніг, не існує протипоказань для відбування покарання в умовах колонії!⁷⁰

67. Було внесено зміни до статті 116 Кримінально-виконавчого кодексу (внесені в 2014 році), якими засудженим дозволяється проходити лікування в «цивільних» закладах охорони здоров'я за свої кошти або кошти рідних та близьких⁷¹.

⁶⁹ <http://www.reyestr.court.gov.ua>

⁷⁰ <http://khp.org/index.php?id=1458223448>

⁷¹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1186-18/paran155#n155>

II. ПРАВО ЗАСУДЖЕНИХ НА ПРАЦЮ

68. Головна зміна, що мала місце у звітний період – праця стала правом засуджених, а не обов'язком. Це прописано в статті 118 КВК, змінений у 2016 році⁷². Однак, адміністрація колонії має чимало «важелів» для того, щоб перетворити *de jure* право засуджених в *de facto* обов'язок. На засуджених, які не працюють, систематично накладаються стягнення, які не дозволять їм бути звільненими умовно-достроково.

69. Тепер підприємства відділені від колоній – вони стали відокремленими юридичними особами, які залучають засуджених для праці на підставі цивільно-правових договорів з колоніями⁷³. Відповідно до статті 118 КВК засуджені залучаються до праці на підставі строкових трудових договорів. Однак, жодного трудового договору засудженого учасники моніторингових візитів не бачили, що є прямим порушенням КВК.

70. Розцінки на працю засуджених суттєво занижені (в середньому, нижчі за 10% встановленої державою мінімальної зарплати) внаслідок маніпуляцій адміністрації з «коефіцієнтом трудової участі» (встановлюється близько 0,15, в той час як стандартом є 1), заниженням розрядів працівників незважаючи на складність робіт, зменшенням почасової оплати в порівнянні з цивільними підприємствами та заниження вартості вироблених товарів в 10 разів в порівнянні з ринковими цінами. З метою отримати максимальний прибуток від реалізації неврахованої продукції, адміністрація змушує працювати дві зміни підряд (іноді це подається як добровільне бажання засуджених), посилаючись на їх низьку ефективність праці упродовж першої зміни.

⁷² <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1492-19/paran270#n270>

⁷³ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/paran875#n875>

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Для подолання безкарності поліції в випадках жорстокого поводження, а також у випадках неприродної смерті, слідчі органи повинні припинити практику відмов ініціювати досудове розслідування в таких справах, та забезпечити ефективність розслідування.

2. Евакуювати засуджених із тимчасово окупованої території. Якщо це не дасть результату, Верховна Рада України має прийняти закон про амністію засуджених, які відбувають покарання на тимчасово окупованій території.

3. Створити в Міністерстві юстиції України новий підрозділ з імплементації рішень ЄСПЛ.

4. Внести зміни до КПК України, які зобов'язують суди переглядати доцільність продовження строку тримання обвинувачених під вартою одразу після надходження обвинувального акту від прокурора (ч. 3 статті 315 і ч. 3 статті 331 КПК).

5. Повернути дію ч. 5 статті 176 КПК у редакції до 07.10.2014 року, що дало б можливість застосовувати альтернативні запобіжні заходи, не пов'язані з позбавленням свободи, незалежно від характеру обвинувачення.

6. Скасувати положення статті 615 КПК, що наділяє прокурора повноваженнями судді щодо застосовувати тримання під вартою.

7. Ввести систему обрання і звільнення з посади суддів нижчих (районних) судів із залученням місцевих громад.

8. Верховному суду України слід прийняти постанови Пленуму з процедурних питань, а саме: (не) законності затримання підозрюваних без рішення суду, в) допустимості доказів; практичних аспектів забезпечення судом принципу рівності сторін і обмеження на використання обмежень права на захист (використання анонімних свідків у суді, не розкриття деяких доказів обвинувачення стороні захисту і тощо), беручи до уваги правові позиції органів ООН і прецедентне право ЄСПЛ.

9. Забезпечити, щоб всі затримані були негайно поінформовані про їхні права та адвокатом за власним вибором і (при необхідності) перекладачем.

10. Підвищити стандарти якості захисту у кримінальних справах для адвокатів офісів безоплатної правової допомоги та розширити їх дію на всіх адвокатів.

11. Вжити необхідних заходів для проведення належної підготовки слідчих суддів, які виносять рішення про обрання запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою, з метою забезпечення дотримання гарантій прав людини, які закріплені у КПК та практиці ЄСПЛ.

12. Передати МОЗ функції надання медичної допомоги в'язням.

13. Привести медичні акти ДПТСУ щодо надання медичної допомоги у відповідність з міжнародними стандартами, включаючи практику ЄСПЛ.

14. Забезпечити належне фінансування медичної допомоги ув'язненим.

15. Встановити прозору систему стягнень та заохочень і підстав їх застосування до засуджених.

16. Встановити громадський контроль над працею і харчуванням ув'язнених.

17. Надати доступ адвокатам та іншим представників іноземців/ОБГ до Реєстру перекладачі і надати юристам можливість брати участь в будь-яких правових процедурах по депортації або висилці.

18. Привести національне законодавство щодо шукачів притулку у відповідність до міжнародних стандартів.

19. Національні суди повинні застосовувати міжнародні стандарти і підходи у сфері прав мігрантів і шукачів притулку, при розгляді справ про висилку, екстрадицію, депортацію і відмову в наданні статусу шукача притулку.

Від Харківської
правозахисної
групи

ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПІДКОНТРОЛЬНІЙ УРЯДУ УКРАЇНИ ТЕРИТОРІЇ ВЗДОВЖ ЛІНІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ТА У ТАК ЗВАНИХ ДОНЕЦЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ ТА ЛУГАНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Резюме: Права людини на підконтрольній уряду України території вздовж лінії розмежування, а також у так званих Донецькій Народній Республіці та Луганській Народній Республіці, головні проблеми у розслідуванні суттєвих порушень прав людини.

ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПІДКОНТРОЛЬНІЙ УРЯДУ УКРАЇНИ ТЕРИТОРІЇ ВЗДОВЖ ЛІНІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ

1. Минуло майже три роки з моменту початку агресії РФ на території Донбасу, в результаті якої були створені самопроголошені Луганська і Донецька народні республіки – маріонеткові квазі-держави (надалі – ЛНР і ДНР), і розгорівся воєнний конфлікт.

2. Оскільки поки що немає ніяких перспектив на швидке припинення окупації частини територій Донбасу, то необхідно досліджувати соціальну реальність, яка склалася в ЛНР і ДНР, зокрема, ситуацію з правами людини, як на нормативному рівні, так і на практиці.

3. Лінія зіткнення (інша назва – лінія розмежування, «сіра зона») – умовне розмежування Донецької та Луганської областей, фактично буферні зони із підконтрольними уряду населеними пунктами та територіями, в яких органи державної влади України не здійснюють або здійснюють не у повному обсязі свої повноваження, тобто із територіями самопроголошених ЛНР та ДНР.

Типові порушення прав людини у так званій «сірій зоні»

Загиблі та поранені внаслідок обстрілів та вибухів

4. За даними управління Верховного комісару УВКБ ООН з середини квітня 2014 року до 1 грудня 2016 року на Донбасі загинули не менше 9758 осіб, з них понад 2 тисячі – мирні громадяни. Ще близько 22 800 осіб отримали поранення. У дану кількість входять військовослужбовці та мирні мешканці, що загинули або були поранені з обох сторін конфлікту. Ці дані не співпадають з тими, що наводить українська влада.

Неналежне розмінування територій

5. Від початку збройного конфлікту на Донбасі зафіксовано 1205 випадків підриву людей на боєприпасах. Такі дані надає Міністерство оборони України. 403 із постраждалих – мирні жителі, 68 з них – діти⁷⁴.

6. Не вжито належних заходів для зменшення кількості нещасних випадків, пов'язаних з підривом мирного населення та військовослужбовців на мінах та інших вибухонебезпечних предметах. Розмінування територій проходить дуже повільно та вибірково.

Проблеми у розслідуванні випадків спричинення смертей та поранень мирних мешканців

7. За фактами спричинення смертей та поранень правоохоронними органами частин Донецької та Луганської областей, що знаходяться під контролем української влади, вноситься інформація до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), однак розслідування відбувається доволі неефективно.

8. По-перше, місцеві органи поліції часто не вносять до ЄРДР відомості про злочин з метою зменшити негативну статистику щодо злочинів, пов'язаних з проведенням АТО.

9. Навіть якщо такі відомості були внесені до ЄРДР, немає єдиного підходу щодо кваліфікації таких злочинів. Зокрема, частина епізодів стосовно поранень та вбивств мирних мешканців була внесена до ЄРДР за ст. 258 Кримінального кодексу України (далі – КК України) – тероризм, а інша частина – за ст. 115 КК України (умисне

⁷⁴ <https://hromadske.ua/posts/oberezhno-miny-spetsproekt-siri-zona>

вбивство), у випадку, коли особи були поранені – за ст. 15 та ст. 115 КК України (замах на умисне вбивство).

10. По-друге, кримінальні провадження, які відкриваються на місцях органами поліції, автоматично передаються до Управління Служби Безпеки України (далі – СБУ) у Донецькій та Луганській області, які знаходяться у м. Маріуполь та Сєверодонецьк, відповідно, для подальшого розслідування, яке не відбувається належним чином, на думку опитаних нами потерпілих.

11. По-третє, особи, що були поранені, або родичі вбитих осіб дуже часто не визнаються потерпілими у даних кримінальних провадженнях. Для отримання такого процесуального статусу їм потрібно звертатися до слідчого, який у більшості випадків відмовляє у задоволенні такого клопотання, і потрібно оскаржувати таку відмову до відповідного слідчого судді.

12. По-четверте, спостерігається тенденція до зниження кількості смертей мирних мешканців за допомогою зазначення невірних причин смерті. Зокрема, моніторами ХПГ було отримано конфіденційну інформацію про те, що на судово-медичних експертів відбувається тиск з метою схилення їх до зміни реальних причин смерті, пов'язаних з проведенням АТО (мінно-вибухова травма, вогнепальне поранення тощо) на побутові (побутова травма, вибухове поранення, не пов'язане з професійною діяльністю), або навіть природні причини смерті (серцевий напад, запалення легенів тощо).

Порушення права власності – зруйноване та пошкоджене майно

13. Протягом проведення АТО на лінії зіткнення майже щоденно відбувалися порушення режиму тиші, що призвело до численних руйнувань та пошкоджень житлових будинків, як багатоквартирних, так і приватних. Обидві сторони конфлікту застосовували тяжке озброєння, відбувалося застосування смертоносної сили обома сторонами конфлікту, в тому числі, по цивільних об'єктах, зокрема, по житлових кварталах, мешканці не знають, коли відбудеться наступний обстріл. Бойові дії не сплановані і не контрольовані так, щоб зменшити чи звести до мінімуму шкоду цивільному населенню від застосування смертоносної сили.

14. За більше, ніж три роки держава так і не розробила ефективного механізму відшкодування шкоди, що була нанесена нерухомому та рухомому майну мирних мешканців. Не сформовано і судової

практики у цивільному провадженні щодо відшкодування такої шкоди. У ряді населених пунктів немає дільничних інспекторів поліції або їх графік роботи передбачає лише декілька робочих годин на тиждень. Громадяни, чия нерухомість була зруйнована або пошкоджена, не мають можливості звернутися в правоохоронні органи для ініціювання відкриття кримінальних проваджень.

Порушення права дітей на безпечне середовище і освіту

15. У Луганській області моніторинговою групою ХПГ було зафіксовано наявність ситуації, коли діти з підконтрольної України території (с. Лопаскіно, Лобачево) щоденно переправляються у маленькому човні на неконтрольовану Урядом територію. Ця ситуація добре відома Військово-цивільній адміністрації, яка знаходиться у смт. Трьохізбенка, однак жодних кроків для її вирішення не було зроблено.

16. До того ж, діти за три роки постійних бойових дій отримали різного ступеню психологічні травми, пов'язані з обстановкою у населених пунктах на лінії зіткнення. У багатьох дітей на очах відбулися поранення або загибель близьких родичів або знайомих, що спричинило тяжкі наслідки для нормального розвитку психіки, однак досі не існує державної програми для відповідної психологічної реабілітації.

Порушення права на безпечне перетинання лінії зіткнення

17. Ситуація з доступом до пішохідного переходу лінії зіткнення через КПВВ «Станиця Луганська», який є єдиним працюючим переходом на території Луганської області – вимагає істотного поліпшення, перш за все через удосконалення логістики переходу, скорочення часу очікування та створення нормальних умов для людей, які перетинають лінію розмежування, особливо для тих, кому важко у зв'язку зі станом здоров'я тривалий час очікувати. При цьому має бути забезпечено також безпеку для мирних мешканців, що переходять через лінію розмежування і осіб, що забезпечують цей перехід.

18. До того ж, викликають занепокоєння часті випадки обстрілів КПВВ, які призводять до поранень та смертей мирних мешканців (останній випадок – грудень 2016 року, КПВВ «Майорське»), а також численні випадки підриву на мінах та снарядах біля КПВВ на узбіччях.

**ПРАВА ЛЮДИНИ У ТАК ЗВАНИХ
ЛУГАНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ
ТА ДОНЕЦЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ.
ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
В КВАЗІЗАКОНОДАВСТВІ ЛНР І ДНР**

19. Права людини і основоположні свободи порушуються в ЛНР і ДНР вже на нормативному рівні.

20. У Конституції ЛНР також містяться положення, які прямо призводять до порушення норм Конвенції. Так, наприклад, такий перл в ч. 5 ст. 22, як «Цензура забороняється, крім випадків, передбачених законом», порушує статтю 10 Конвенції, а ч. 4 ст. 5 «В Луганській Народній Республіці продаж земель заборонений» (в розділі «Основи конституційного ладу»!) суперечить статті 28, яка гарантує право власності, і призводить до порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

21. Прямі порушення прав людини закладені і в нормах ординарного законодавства. У законах «Про засоби масової інформації» забороняється розповсюдження зарубіжних періодичних видань без дозволу реєструючого органу. Ця заборона поширюється на ЗМІ, що фінансуються іноземними державами, юридичними особами або громадянами. У тих же законах діє заборона іноземним журналістам працювати в ДНР і ЛНР без акредитації. Всі ці заборони є непропорційними обмеженнями свободи вираження поглядів, що захищається статтею 10 Конвенції.

22. Вимога законів про акредитацію поширюється на всіх журналістів, які приїжджають в ДНР і ЛНР, а не тільки іноземних. Зауважимо, що акредитація в ЛНР і ДНР означає набагато більше, ніж просто реєстрація журналістів, вона фактично вводить пропускний режим: без пред'явлення акредитаційної перепустки з ним не буде розмовляти жоден чиновник.

23. Багато одіозних норм, які порушують права людини, в кримінальному та кримінально-процесуальному квазізаконодавстві ЛНР і ДНР. Наприклад, за «злісне ухилення керівника організації або громадянина від погашення кредиторської заборгованості у великому розмірі або від оплати цінних паперів після вступу в законну силу відповідного судового акта» загрожує позбавлення волі на строк до двох років. Ця норма КК ЛНР є середньовічним рудиментом і прямо суперечить ст. 1 Протоколу № 4 до Конвенції (заборона позбавлен-

ня волі за борги). У КК ЛНР і ДНР криміналізований наклеп, КК ДНР допускає смертну кару як міру покарання.

24. Таким чином, порушення прав людини і основоположних свобод прямо закріплені в нормах законодавства, що неминуче призводить до систематичних і масових порушень прав людини і буде призводити до них далі.

Громадянські та політичні права і свободи

25. У 16-й доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини стверджується, що «озброєні групи регулярно піддають позбавлених волі осіб катуванням та жорсткому поводженню» і наводиться багато прикладів (пп. 47–56). Багато повідомлень про насильницькі зникнення. Так, в липні 2016 року троє молодих таксистів пропали без вісті в Луганську в один день з інтервалом 40 хвилин між 22.00 і 23.00. У цей час в місті починається комендантська година. У всіх трьох зниклих водіїв був дозвіл працювати і під час комендантської години. Молоді люди працювали в службі таксі офіційно. Вони прийняли по раціях повідомлення на виклик в різні райони міста і після цього перестали виходити на зв'язок. Через кілька днів автомобілі всіх трьох зниклих хлопців були знайдені в різних районах міста. Одного з таксистів, 27-річного Дмитра Крилова, знайшли на ранок після зникнення мертвим без ножових і вогнепальних поранень.

26. Про свободу поглядів, свободу слова, свободу інформації, свободу зібрань та свободу об'єднань в самопроголошених республіках годі й мріяти. Люди залякані, протестувати проти дій влади ДНР та ЛНР не наважуються. В ЗМІ зовсім відсутні погляди, альтернативні офіційним, використовується дуже агресивна термінологія. Навіть просто намагання неупереджено висловлюватися в Інтернеті може привести до репресій. Так, луганських блогерів Едуарда Неделяєва та Геннадія Беницького обвинуватили в «екстремізмі» (покарання – до 4 років позбавлення волі) за публікацію в своїх блогах матеріалів, критичних відносно адміністрації ЛНР. Обоє примусили публічно покаятися (можна тільки гадати, які засоби для цього використовували), Неделяєв навіть зізнався в шпигунстві. Двох молодих фанатів луганської футбольної команди «Зоря» Влада Овчаренка та Артема Ахмерова обвинувачують в «державній зраді» (санкція – до 15 років позбавлення волі) так само за висловлювання своїх поглядів.

27. Населення республік перебуває в стані фрустрації, переважає почуття розчарування, безвиході і депресії. Люди втомилися – від війни, від стану невідомості, від безвір'я. Вони не вірять жодній владі і не чекають нічого хорошого в майбутньому. Негативне ставлення до української влади підтримується агресивною російською пропагандою і пам'яттю про загиблих і поранених, нестатками через руйнування житла та іншого майна. Очікування успіхів молодих республік, підтримуваних РФ, змінилося розчаруванням. Найбільш оптимістичні продовжують сподіватися, що це тимчасові труднощі, які будуть подолані. Але тим не менш, сім'ї, в яких діти навчаються в старших класах, намагаються знайти будь-яку можливість, щоб вони закінчили школу на контрольованій території, здали тест ЗНО і вступили до вишу на контрольованій території.

28. Слід відзначити, що кількість годин, відведених на викладання української мови і літератури, різко скорочено. Наприклад, українській літературі відведено одну годину на тиждень.

Соціальні та економічні права в ДНР і ЛНР

29. Навесні 2015 року пенсіонери і службовці бюджетної сфери почали регулярно отримувати пенсії і зарплати в російських рублях. Виплати проводилися, виходячи з розміру раніше одержуваних пенсій і зарплат з використанням курсу перерахунку 1 грн. = 2 руб., Хоча реальний курс коливається в залежності від місця в діапазоні 2,4–2,8 руб. Мінімальна пенсія в розмірі 2000 руб. (1000 грн.) реально перетворювалася в 760 грн. (на контрольованих територіях мінімальна пенсія – 1130 грн.).

30. Наш аналіз продуктової частини мінімального споживчого кошика в містах України і ДНР/ЛНР показує, що, крім хлібопродуктів, ціни в ЛНР і ДНР майже на всі продукти харчування вище, ніж в Україні, на багато продуктів – істотно вище. Відомо, що на хлібопродукти встановлена дотація. Слід зазначити, що тарифи на комунальні послуги в ЛНР і ДНР залишилися колишніми, тобто істотно нижчі, ніж в Україні, помітно дешевше також пальне.

31. За даними міністерства економічного розвитку ДНР, «середньомісячна чисельність наявного населення у 2015 році в цілому по Донецькій Народній Республіці склала 2277,2 тис. осіб, з них 68% проживає в трьох найбільших містах ДНР – в Донецьку (962,0 тисячі осіб), Макіївці (382,8 тис. осіб) і Горлівці (210,0 тис. осіб). Аналогічно

розподілилася і середньооблікова чисельність штатних працівників, яка в цілому по Республіці склала 346,4 тис. осіб або 15% від загального числа жителів, в тому числі по найбільших містах відповідно – 146,1 тис. осіб, 55,3 тис. осіб, 30,3 тис. осіб.

32. Середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника в 2015 році по містах і районах Донецької Народної Республіки коливається в широких межах – від 4685 російських рублів в Горлівці до 10 850 російських рублів в Жданівці. У Донецьку цей показник склав 6782 російських рубля. Дещо в меншому ступені відрізняються середньомісячні розміри виплат на одного пенсіонера, які в 2015 році склали від 2619 російських рублів в Тельманівському районі до 4368 російських рублів в Жданівці.

33. Таким чином, доходи жителів ЛНР і ДНР при більш високих цінах на основні продукти харчування значно менші, ніж на контрольованих територіях України. Прожити при таких доходах дуже важко. Особливо гостро це відчують вразливі групи населення – пенсіонери, інваліди, одинокі матері, багатодітні сім'ї, – які вживають завдяки гуманітарній допомозі.

34. Право на медичну допомогу дуже обмежене. В аптеках майже немає ліків, за ними спеціально їздять через лінію розмежування. Всі, хто має можливість оплатити лікування, лікуються в лікарнях Харкова, Дніпропетровська та інших міст.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Сторонам військового конфлікту вжити всіх заходів щодо припинення бойових дій і насильства в зоні конфлікту.
2. Сторонам конфлікту негайно звільнити всіх осіб, свавільно позбавлених волі.
3. Вжити всіх заходів для виключення ситуацій обстрілів житлових кварталів на лінії зіткнення.
4. Прийняти єдину державну програму відшкодування шкоди, яка була нанесена нерухомому та рухомому майну мирних мешканців, що було пошкоджено внаслідок військового конфлікту, та/або встановлення усталеної судової практики щодо такого відшкодування.
5. Сторони конфлікту мають сприяти розвитку належної інфраструктури для населених пунктів на лінії зіткнення, підтримка дитячих садочків, шкіл, медичних закладів тощо.
6. Посилити контроль за процедурою проходження КПВВ, зробити «прозорою» процедуру громадського нагляду над проходженням мирними мешканцями контрольних пунктів пропуску, відкрити більше «віконець» для зведення до мінімуму черг на пунктах пропуску.
7. Змінити нормативну документацію і практику роботи КПВВ в разі обстрілу прилеглих територій з метою захисту людей, які перетинають лінію розмежування.
8. Українська влада має вжити всіх заходів для того, щоб пенсіонери, які проживають на території самопроголошених ДНР і ЛНР, отримували свої пенсії.
9. Провести належне розмінування всіх територій.

ЗМІСТ

Від Коаліції правозахисних організацій «Проти катувань»

Право на життя.....	4
Захист від катувань та жорстокого поводження	7
Право на свободу та особисту недоторканність	10
Право на справедливий суд (Кримінальні аспекти).....	13
Права мігрантів та шукачів притулку	21
Права в'язнів, зокрема, на медичну допомогу та на працю.....	24
Рекомендації	27

Від Харківської правозахисної групи

Права людини на підконтрольній уряду України території вздовж лінії розмежування та у так званих Донецькій народній республіці та Луганській народній республіці	
Права людини на підконтрольній уряду України території вздовж лінії розмежування.....	30
Права людини у так званих Луганській народній республіці та Донецькій народній республіці.	
Порушення прав людини в квазізаконодавстві ЛНР і ДНР	34
Рекомендації	38

Наукове видання

**ПОДАННЯ НА ТРЕТІЙ ЦИКЛ
УНІВЕРСАЛЬНОГО ПЕРІОДИЧНОГО ОГЛЯДУ**

ISBN 617-7391-07-3

Відповідальний за випуск *Є. Ю. Захаров*
Редактори: *Є. Ю. Захаров, Г. В. Токарев*
Комп'ютерна верстка *О. А. Мірошниченко*

Підписано до друку 07.10.2017
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Bandera Pro
Умов. друк. арк. 2,32. Облік.-вид. арк. 1,83
Наклад 500 прим. Зам. № ПЛ-09/17

ГО «ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА»
61002, Харків, а/с 10430
<http://khpg.org>
<http://library.khpg.org>

КПО «ПРОТИ КАТУВАНЬ»
Київ, вул. Велика Житомирська 12, офіс 1
<http://pk.khpg.org>
e-mail: against_tortures@ukr.net

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ»
61002, Харків, вул. Дарвіна, 7, кв. 35
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 4783 від 23.10.2014 р.
ел. пошта: distribution.hr.publisher@gmail.com